

ВІДГУК

офіційного опонента

Шаравари Тамари Олексіївни

про дисертацію Коцура Романа Володимировича
«Професор Ніколаєв Валентин Федорович (1889–1973) – вчений,
педагог, організатор вітчизняної природоохоронної та краєзнавчої справи»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань
03 – Гуманітарні науки за спеціальністю 032 – Історія та археологія

Актуальність теми дисертаційного дослідження та її зв'язок із науковими програмами

Знакова постать В.Ф. Ніколаєва в українській історіографії сучасної доби тривалий час лишалася мало вивченою. Персоніфікація вітчизняної науки є вкрай важливою, адже усвідомлення важелів впливу на розвиток подій з боку самої людини є не менш вагомим завданням для науковців, ніж написання праць узагальнюючого змісту. Р.В. Коцур зумів на документальній основі здійснити всебічне, комплексне вивчення наукової біографії, науково-організаційної та педагогічної роботи видатного вченого-природознавця, професора В.Ф. Ніколаєва. З огляду на це його дисертація викликає значний інтерес, оскільки у ній досліджується цілий комплекс архівних та опублікованих джерел, присвячених прямо й дотично фаховій діяльності В.Ф. Ніколаєва. Крім того, в українській історіографії відсутні спеціальні праці, які стосуються комплексного дослідження поставленої проблеми, тому вибір теми дисертації цілком виправданий.

Персоналізований підхід дає змогу усвідомити сутність людиноцентрованого підходу в історії вітчизняної науки й техніки. Вивчення наукової спадщини знаного українського вченого-природознавця, кандидата біологічних наук, професора Валентина Федоровича Ніколаєва (1889–1974) збагачує вітчизняну історичну науку, заповнює маловідомі лакуни в історичній науці. Той факт, що за радянських часів В.Ф. Ніколаєв проявив себе як завідувач Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства (наразі це Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського), здійснював активну природоохоронну діяльність, був одним з організаторів Полтавського товариства любителів природи, першим запропонував проект заповідної мережі

Полтавської губернії ще раз підкреслює неординарність і широту мислення науковця. Найвагомим здобутком В.Ф. Ніколаєва було й збагачення науки визначними результатами з удосконалення субтропічних рослин, за що він був визнаний фахівцями з ботаніки кращим знавцем субтропічних культур в СРСР.

Актуальність і новизна питань, порушених Р.В. Коцуrom, визначаються не лише характером завдань, поставлених у роботі, а й загальною потребою уточнення наукової інформації щодо різних аспектів фахової діяльності В.Ф. Ніколаєва. Безперечно, що актуальність вивчення окресленої теми зумовлена необхідністю комплексного узагальнення й переосмислення наявної історіографії щодо феномену персоналії названого професора, саме в період його діяльності як на теренах України (Харків, Полтава, Умань), так і на теренах СРСР (Російська Федерація, Республіка Грузія, Республіка Таджикистан).

Дисертацію виконано згідно з науковою проблематикою кафедри історії на культури України ДВНЗ «Переяслав – Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» «Становлення і розвиток наукових шкіл на теренах України у другій половині XIX – на початку XXI ст.: зміни наукових концепцій, закономірності та механізму розвитку науки» (номер державної реєстрації 0118U003850).

Тематика роботи також відповідає профілю досліджень наукових персоналій, які зробили значний внесок у розвиток науки і техніки, що здійснюються Національною науковою сільськогосподарською бібліотекою Національної академії аграрних наук України.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та їхня достовірність

Основні результати даної наукової роботи є достовірними і об'єктивними. Зміст і структура є логічними та послідовними.

Робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури та додатків. У вступі обґрунтовано актуальність дисертаційного дослідження, зв'язок із науковими темами і програмами, визначено мету, завдання, хронологічні і територіальні межі,

об'єкт, предмет, методологію дослідження, наукову новизну, практичне значення одержаних результатів. Наведено особистий внесок здобувача, дані щодо апробації результатів дисертації, кількість публікацій та структуру дисертації.

Висновки зроблені дисертантом по завершенню цього ґрунтовного і системного дослідження, є вагомими, аргументованими та переконливими. Необхідно відзначити наявність чіткої авторської позиції в процесі студіювання теми, а також практичних її аспектів. Дисертаційна робота зацікавлює, оскільки їй притаманний не лише об'єктивний аналіз джерельного матеріалу, а й суб'єктивно-оцінюючий результат авторського дослідження. Текст роботи, її мова, стилістика, структурна побудова розділів і підрозділів, виокремлення основних положень і висновків, які склали новизну дослідження, засвідчують високий методологічно-теоретичний рівень і фахову культуру дисертанта. У теоретичному сенсі здійснений історіографічний аналіз наявних праць і джерел по теми дослідження дає значний приріст нових знань, які збагачують арсенал відомостей про значення постаті професора В.Ф. Ніколаєва в українській історії.

Висновки відповідають поставленим завданням, логічно викладені, лаконічні.

Наукова новизна одержаних результатів та повнота їх викладу в опублікованих працях

Дисертанту вдалося зібрати, проаналізувати, висвітлити маловідомі факти про діяльність В.Ф. Ніколаєва на посаді завідувача Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства, де він проявив себе як організатор, експозиціонер, дослідник земської музейної справи, відіграв важливу роль у її збереженні в роки національно-визвольних змагань і громадянської війни.

До новизни дослідження варто віднести і зібраний матеріал про роботу В.Ф. Ніколаєва з поповнення фондів музею, яка на погляд дисертанта, сприяла утворенню нових філій: центральної наукової бібліотеки, центрального архіву і художнього музею, які зараз є окремими культурно-просвітницькими установами обласного значення. Дисертант також доволі обґрунтовано

стверджує, що активна праця В.Ф. Ніколаєва і його колег з музею, зробила їх сподвижниками архівної справи на Полтавщині та фундаторами сучасного Державного архіву Полтавської області.

Дійсно глибоку новизну мають і факти, твердження, висновки про роботу професора В.Ф. Ніколаєва в Природничо-історичному музеї та організацію ним виставкових частин самого музею, а також теза про розпочату професором самостійну дослідницьку роботу з вивчення флори і фауни Полтавщини. За його керівництва Музей став не лише зберігачем артефактів, а й провідною освітньо-культурною установою величезної губернії, яка займалася популяризацією різноманітних науково-практичних надбань Полтавщини. Дисертант підкреслює, що музей перетворився у справжній центр інтелектуально-просвітницької думки, довкола якого гуртувалися науковці, педагоги, лектори різних фахів. У підрозділах музею проводили заняття усі просвітницькі заклади Полтави. Основна роль належить В.Ф. Ніколаєву в створенні Центрального пролетарського музею Полтавщини з 11 відділами. Однією з найвагоміших заслуг ученого стало отримання музеєм будівлі колишнього Полтавського губернського земства, яскравої архітектурної пам'ятки і споруди.

Дисертантом встановлено вагомий внесок В.Ф. Ніколаєва в музейне будівництво Полтавщини, створення наукових товариств у Полтаві і повітових центрах, участь у діяльності губернського комітету охорони пам'яток старовини і мистецтва, формування яскравого колективу дослідників і експозиціонерів Центрального пролетарського музею Полтавщини.

Дисертант дослідив, що природоохоронні погляди В.Ф. Ніколаєва сформувалися під впливом викладачів Харківського університету В.І. Талієва та В.Г. Аверіна – організаторів Харківського товариства любителів природи, а також брата М.Ф. Ніколаєва, з яким вони взяли участь у підготовці першої в Російській імперії виставки охорони природи (22 грудня 1913–12 січня 1914 рр.). В.Ф. Ніколаєв першим підійшов до конкретизації заходів із заповідної справи, окресливши питання стану лісів та повної охорони деяких найцікавіших урочищ.

Отже, наукова новизна аналізованої нами праці Р. Коцура не викликає заперечень.

Структура дисертації побудована на хронологічно-проблемних засадах, збалансована та репрезентативна, об'єднана внутрішньою логікою, що дало змогу дисертанту комплексно проаналізувати та висвітлити на належному науковому рівні різнопланову діяльність знаного науковця.

Привертає увагу й методологічна база дисертації: поєднання наукових принципів історизму, об'єктивності, всебічності та наступності дало можливість дисертанту об'єктивно вивчити проблему, дійти аргументованих висновків і досягнути поставленої мети шляхом вирішення зазначених завдань.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використання матеріалів дисертації, її основних положень і висновків при підготовці узагальнюючих праць з історії України. Також основні результати дослідження дадуть змогу науковцям зорієнтуватися в широкому масиві літератури для подальшого вивчення постаті знаного науковця, професора В.Ф. Ніколаєва. Робота дозволяє привернути увагу дослідників до невирішених і актуальних історичних та історіографічних питань з проблеми дослідження. Тому її основні положення та висновки рекомендується використовувати при розробці нормативних і спеціальних курсів з історії та історіографії видатних персоналій України ХІХ ст. для студентів закладів вищої освіти

Науковий доробок дисертанта висвітлено в 11 публікаціях, 5 із яких видрукувані у фахових виданнях України, 1 в зарубіжному виданні і решта у виданнях, що додатково висвітлюють тему.

Основні висновки та положення дисертації пройшли достатню апробацію на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях і широко представлені у фахових виданнях.

Оцінка змісту дисертаційної роботи, її завершеність

Дисертаційна робота складається з анотації українською та англійськими мовами, переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

У вступі (с. 18–22) обгрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету і завдання, визначено об'єкт, предмет, методологію, окреслено хронологічні та територіальні межі, розкрито наукову новизну і практичне значення дисертації, відображено ступінь апробації одержаних результатів.

У роботі відзначається застосування низки наукових принципів та методів, зокрема принцип історизму, об'єктивності, всебічності, наступності, ціннісного підходу. Методів – аналізу і синтезу, порівняння та ретроспективи, періодизації, наукової класифікації. Особливе місце в дослідженні надається біографічному методу, який дав змогу реконструювати життєвий та науковий шлях професора В.Ф. Ніколаєва.

Розділ 1 «Історіографія проблеми, джерельна база та методологічна основа дослідження» (с. 23–41), складається з трьох підрозділів. Він присвячений висвітленню дослідженню заявленої проблеми в історіографії, окресленню відповідної джерельної бази та визначенню методології дисертації.

Дослідник обгрунтовує періодизацію історіографічного процесу і подає характеристику історіографічних періодів: імперського, радянського, сучасного українського. Досить змістовно дисертант охарактеризував джерельну базу своєї праці, описав методологію дослідження.

Розділ 2 «Перші наукові пошуки В.Ф. Ніколаєва» (с. 42–112) логічно присвячений чинникам формування його наукового світогляду, роботі завідувачем Полтавського природничо-історичного музею, природоохоронній діяльності і зрештою «Харківському періоду» (1922–27 рр.). Обсяг розділу, зміст і висновки до нього не викликають заперечень.

Розділ 3 «Творчий доробок В.Ф. Ніколаєва з удосконалення субтропічного рослинництва» (с. 113–149) також цілком правильно вибудований і містить аналіз діяльності вченого в Сухумському відділенні Всесоюзного інституту рослинництва і «таджицький» період діяльності з питань субтропічного садівництва. Реальні кроки вченого проаналізовані дисертантом досить повноцінно, висновки до розділу не викликають заперечень.

Розділ 4 «Педагогічна діяльність професора В.Ф. Ніколаєва» (с. 150–173) не поділений на параграфи, досить незначний за обсягом. Однак цей розділ присвячено найвагомішому питанню – витокам становлення крупних закладів освіти Полтавщини у 1920-х роках і відомо, що професор В.Ф. Ніколаєв доклав до цього багато зусиль, виступаючи фундатором кафедр, навіть свого часу, ненадовго, очолюючи педагогічний виш.

Висновки (с. 174–181), зроблені дисертантом по завершенню цього ґрунтовного і системного дослідження, є вагомими, аргументованими та переконливими. Усі пункти відповідають поставленим завданням. Однак дисертант все ж допускає неточності в термінології, зокрема він пише: «Учений займав гідне місце у створенні нині провідного фахового навчального закладу регіону Курганського сільськогосподарського інституту» (с. 181). Насправді ж нині цей заклад має назву Курганська державна сільськогосподарська академія імені Т.С. Мальцева.

За результатами аналізу джерельної бази дисертант встановив, що у своїй сукупності вона дає змогу досягти мети дисертаційного дослідження – показати значення концептуальних засад наукової спадщини вченого для розвитку біологічної науки.

Розділи дисертації структуровані таким чином, щоб усебічно висвітлити біографію вченого, оцінити його науковий доробок (автор проаналізував 40 праць В.Ф. Ніколаєва) і водночас логіка викладу пояснюється діяльністю професора в різних регіонах СРСР.

Р.В. Коцур дослідив 231 джерело, що дало йому змогу вибудувати виклад матеріалу усебічно, висвітлюючи наукову, педагогічну та іншу діяльність В.Ф. Ніколаєва. Загальний обсяг дисертації 219 сторінок, основний текст міститься на 181 сторінці.

Відсутність (наявність) порушень академічної доброчесності

Стосовно питань доброчесності дисертант надав довідку про перевірку роботи на плагіат. Аналіз змісту довідки вказує на те, що незначні збіги цілком

можливі, передбачувані, логічні, адже в тексті дисертації вони з'являються при згадуванні офіційних назв наукових установ, окремих термінів, назв рослин тощо. Водночас ці збіги не стосуються запозичення ідей, чужих висновків і постулатів.

Попри позитивні сторони дисертації, робота все ж має певні зауваження:

Дискусійні питання:

1) Р. В. Коцур підкреслює, що «Сучасний історіографічний дискурс засвідчив наявність напрацювань, які умовно за хронологічним принципом поділяються на три періоди: імперський – 1911–1917 рр.; радянський – 1919–1991 рр.; сучасний український – 1991 р. – і дотепер.». На наше глибоке переконання, факт здобуття Україною незалежності 1991 року не спричинив швидкого, глибокого і суттєвого зрушення в оцінках подій істориків, які до 1993 року включно ще публікували праці на старих методологічних засадах, тож окреслювати історіографічний період вивчення постаті професора В.Ф. Ніколаєва 1991-м роком є сумнівним.

2) Оформлення списку джерел лише за алфавітним покажчиком не сприяє можливості повноцінно оцінити якість і презентабельність дібраних дисертантом джерел. Правильно було б їх класифікувати за принципом поділу на джерела та літературу, а саме: архівні джерела мають становити окрему групу і повинні бути виокремлені з-поміж опублікованих видань (літератури). Література, в свою чергу, має бути класифікована за принципом виокремлення дисертацій та авторефератів; монографій і фахових публікацій; наративних джерел (спогадів, листування, щоденників тощо); енциклопедичних і довідкових видань тощо.

3) До оформлення додатків виникають питання, зокрема стосовно «Додатку Б» (стор. 207) «Список опублікованих праць за темою дисертації». Цей додаток дублює список опублікованих праць, поданий на сторінках 14–15 дисертації.

4) Обсяг розділів дисертації не є пропорційним, зокрема Розділ 4, присвячений педагогічній діяльності В.Ф. Ніколаєва не містить поділу на параграфи на кшталт попередніх трьох розділів.

5) Потребує уточнення і тлумачення дисертантом джерел, зокрема він пише: «У вересні 1941 р. В.Ф. Ніколаєв брав активну участь в евакуації Полтавського сільськогосподарського інституту до м. Курган (Російська Федерація). Наказом по Всесоюзному комітету у справах вищої школи при РНК СРСР № 742/К від 3 жовтня 1942 р. В.Ф. Ніколаєва призначено виконувачем обов'язків завідувача кафедри рослинництва Полтавського сільськогосподарського інституту в м. Кургані [167, арк. 5]. Після визволення Полтавщини у вересні 1943 р. Раднарком СРСР відновив діяльність інституту, який розпочав заняття з 1 вересня 1944 р. Родина В.Ф. Ніколаєва залишилася в м. Курган». (Стор.159). Особова справа професора, яка зберігається в архіві Полтавської державної аграрної академії № 4207а та на яку відповідно дисертант посилається містить інформацію про те, що професор В.Ф. Ніколаєв був звільнений з Полтавського сільськогосподарського інституту 1943 року, тобто рішення лишитися в Кургані він прийняв саме восени 1943 р.

6) До історіографічного аналізу слід було б ширше залучити зарубіжну літературу, зокрема російську, інформацію офіційних сайтів тих наукових установ, в яких у радянські часи працював В. Ф. Ніколаєв, адже вони успішно діють і до сьогодні та містять посилання на «історію» своїх закладів.

Проте висловлені зауваження не знижують наукової цінності дисертаційної роботи, її теоретичного і практичного значення, вони не носять принципового характеру і не впливають на загальну позитивну оцінку усєї роботи.

Загальний висновок про дисертаційну роботу, її відповідність встановленим вимогам Міністерства освіти і науки України

Підсумовуючи можна констатувати, що дисертаційна робота Р.В. Коцура – це цілісна і логічно структурована наукова праця, що має теоретичне і прикладне значення для вивчення історії діяльності видатного науковця, професора В.Ф. Ніколаєва.

Отже, вище означене дозволяє стверджувати, що дисертація Романа Володимировича Коцура «Професор Ніколаєв Валентин Федорович (1889–1973) – вчений, педагог, організатор вітчизняної природоохоронної та краєзнавчої

справи», подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії відповідає вимогам Наказу МОН України № 40 від 12 січня 2017 року (zareєстрованого в Міністерстві юстиції України від 03 2017 року за № 155/30023) та пп.9-18 «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії» (затвердженого Постановою КМУ від 06 березня 2019 року № 167), а її автор заслуговує присудження наукового ступеня наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 – Гуманітарні науки зі спеціальності 032 – Історія та археологія.

Офіційний опонент:

доктор історичних наук, професор,
проректор з науково-педагогічної роботи
і перспективного розвитку
Полтавської державної аграрної академії

A handwritten signature in blue ink, appearing to read "T.O. Sharavara".

Т.О. Шаравара